

Data przesłania artykułu: 24 V 2021

Data przyjęcia artykułu do druku: 21 VII 2021

DOI: <https://dx.doi.org/10.12775/AKZ.2021.004>

HUBERT MAZUR

(Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie)

PROPAGATORZY PRAC KULTURALNO-OŚWIATOWYCH I DZIAŁALNOŚCI POPULARYZATORSKIEJ ARCHIWÓW PAŃSTWOWYCH W POLSCE W DOBIE POLSKI LUDOWEJ

Słowa kluczowe

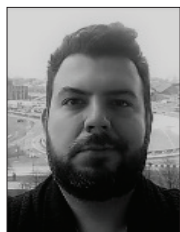
archiwa państwowe, prace kulturalno-oświatowe, działalność popularyzatorska

Keywords

state archives, cultural works, educational works, popularization activity, archival outreach

Streszczenie

Lata pięćdziesiąte i sześćdziesiąte XX stulecia to dynamiczny rozwój tzw. prac kulturalno-oświatowych i działalności popularyzatorskiej archiwów państwowych. Istotną rolę odgrywały czynniki ludzkie w tej materii. To wiedza, kompetencje, a przede wszystkim zaangażowanie i kreatywność archiwistów w poszczególnych archiwach państwowych przełożyły się na realne działania popularyzatorskie, determinując ich

Hubert Mazur, doktor nauk humanistycznych w dyscyplinie historia, adiunkt w Katedrze Archiwistyki i Nauk Pomocniczych Historii w Uniwersytecie Pedagogicznym im. KEN w Krakowie. Zainteresowania naukowe: współczesna dziedzina archiwalna, historia archiwów, działalność edukacyjna archiwów, dzieje księgozbiorów prywatnych w XIX w.

E-mail: hubert.mazur@up.krakow.pl

ORCID ID: 0000-0002-5578-9251

rozmach, jakość czy częstotliwość. Niezależnie od praktycznej aktywności archiwów i ich pracowników na niwie kulturalno-oświatowej pojawiały się wypowiedzi archiwistów dotyczące omawianego obszaru. Kilku autorów tekstów dotyczących zagadnień kulturalno-oświatowych można zaliczyć do grona pionierów czy też propagatorów popularyzacji w archiwach. Są to: Tadeusz Młodkowski, Stanisława Pańków, Mieczysław Bandurka, Jacek Jedliński, Stefan Oswald Popiołek. Wszystkich wspomnianych archiwistów łączy związek z oświatą. Większość z nich w toku edukacji zdobyła profesję nauczyciela, niektórzy czynnie przez pewien okres pracowali w tym zawodzie, inni przynależeli do organizacji nauczycielskich. Życiorysy Stanisławy Pańków, Tadeusza Młodkowskiego, Mieczysława Bandurki, Jacka Jedlińskiego i Stefana Popiołka zdają się potwierdzać, że duży wpływ na podejmowanie działań popularyzatorskich przez archiwistów, ich częstotliwość i jakość miały (i nadal mają) takie czynniki jak wykształcenie czy przygotowanie pedagogiczne archiwalnego personelu. Rozumienie roli i znaczenia aktywności archiwów na niwie szeroko rozumianej edukacji wynika i silnie łączy się z kompetencjami i wiedzą z zakresu pedagogiki.

Summary

The promoters of cultural and educational works and outreach activities of Polish archives

The 1950s and 1960s characterized with dynamic development of so-called cultural and educational work and outreach of state archives. Human factors played an important role in this matter. It is the knowledge, competences, and above all the commitment and creativity of archivists in particular state archives that translated into real popularization activities, determining their scale, quality and frequency. Regardless of the practical activity of archives and their employees in the field of culture and education, there were some statements made by archivists about the area in question. Several authors of texts on cultural and educational issues can be counted among the pioneers or promoters of outreach in archives. They are: Tadeusz Młodkowski, Stanisława Pańków, Mieczysław Bandurka, Jacek Jedliński, Stefan Oswald Popiołek. All of the aforementioned archivists had some connections with education. Most of them acquired the teaching profession in the course of their education, some actively worked in this profession for a certain period, others belonged to teachers' organizations. The biographies of Stanisława Pańków, Tadeusz Młodkowski, Mieczysław Bandurka, Jacek Jedliński and Stefan Popiołek seem to confirm that such factors as the education and pedagogical background of archival personnel had (and still have) a large impact on the outreach activities of archivists, their frequency, and quality. Understanding the role and significance of the activity of archives in the field of broadly understood education results from and is strongly connected with the competences and knowledge in the field of pedagogy.

Nowoczesne podejście do archiwistyki każe widzieć w tej dyscyplinie nie tylko naukę o archiwach i archiwaliach, ale również jako przedmiot jej

badań uznać człowieka wchodzącego w interakcje z archiwami i archiwalia-
mi¹. Zantropologizowana archiwistyka coraz silniej interesuje się ludźmi jako
twórcami dokumentacji, jej użytkownikami oraz opiekunami². To bowiem od
ludzi zależy realizacja poszczególnych zadań archiwów.

Aktywność archiwów państwowych na niwie edukacji ma szereg uwarun-
kowań osadzonych w ich otoczeniu dalszym oraz bliższym³. Także w prze-
szłości działalność popularyzatorską i kulturalno-oświatową tych placówek
determinował szereg czynników, do których należy zaliczyć: sytuację finan-
sową i lokalową archiwów, ich wyposażenie, lokalizację w przestrzeni mia-
sta, strukturę organizacyjną, specyfikę zasobu archiwalnego. Szczególne zna-
czenie w omawianym obszarze miały – i nadal mają – kwestie kadrowe oraz
czynniki ludzkie⁴. Aleksander Piwoń, wieloletni dyrektor i kierownik Archi-
wum Państwowego w Lesznie, był zdania, że „zakres i metody działalności
popularyzatorskiej, a tym samym skuteczność jej oddziaływania społecznego,
zależą [...] wyłącznie od osobistej inwencji, zdolności, energii i zamiłowań ar-
chivistów terenowych”⁵. Podobne stanowisko można znaleźć w sprawozdaniu
Powiatowego Archiwum Państwowego w Suwałkach z prac kulturalno-oświa-
towych za 1954 r. – „wyniki tych [kulturalno-oświatowych] prac uwarunko-
wane są osobistymi zainteresowaniami i uzdolnieniami kierowników PAP,
a także są uzależnione od specyfiki regionu”⁶. Rozmaicie w poszczególnych
archiwach układała się współpraca z innymi instytucjami, w tym głównie ze
szkołami – w dużej mierze zależało to od aktywności archiwalnego persone-
lu i istotnie rzutowało na frekwencję odbiorców poszczególnych inicjatyw⁷.

Mówiąc o wkładzie archivistów w działalność edukacyjną, warto przyto-
czyć słowa Kazimierza Kozłowskiego, który zauważył, że na osiągnięcia archi-
wów państwowych w zakresie budowania i kształtowania regionalnej świadomości
historycznej składa się przede wszystkim „osobisty udział archivistów”⁸.

Dorobek popularyzatorski archiwów i archivistów budowały przede
wszystkim setki zorganizowanych wystaw, pokazów, prelekcji, odczytów,

¹ Chorańczewski, „Uwagi o przedmiocie”, 25–35.

² Rosa, „Archiwa między historią i pamięcią”, 99–127.

³ Rosa, *Funkcja edukacyjna archiwów*, 89–138.

⁴ Mazur, „Uniwersalny monolit”, 125–45.

⁵ Piwoń, „Uwagi na marginesie konferencji”, 5–7.

⁶ „Sprawozdanie PAP w Suwałkach z prac kulturalno-oświatowych za 1954 r.”, Po-
wiatowe Archiwum Państwowe w Suwałkach, 63/544/0/44: nlb.

⁷ Por. Jakubczak, „Archiwum Państwowe w Grudziądzu”, 1–4; Surowiec, „Działal-
ność naukowa i popularyzatorska”, 33–43.

⁸ Kozłowski, „Archiwa państwowe a małe ojczyzny”, 39–53.

wykładów, konferencji, wycieczek, a także audycje radiowe i telewizyjne, artykuły i publikacje prasowe. Wspomniane przedsięwzięcia popularyzatorskie i kulturalno-oświatowe archiwów były efektem pracy dziesiątek czy nawet setek archiwistów. Źródła na ogół nie podają imion i nazwisk twórców wystaw archiwalnych, prowadzących prelekcje, wykłady, odczyty i mniej formalne spotkania. Takie informacje w sprawozdaniach archiwów państwowych pojawiają się sporadycznie⁹.

Przedmiotem artykułu nie są jednak działania popularyzatorskie i kulturalno-oświatowe, za które odpowiadali archiwiści praktycy, ale przedstawienie sylwetek pięciu polskich archiwistów, których z uwagi na prowadzone działania można nazwać propagatorami prac kulturalno-oświatowych i działalności popularyzatorskiej w archiwach państwowych epoki PRL. Należą do nich: Tadeusz Młodkowski, Stanisława Pańków, Mieczysław Bandurka, Jacek Jedliński i Stefan Popiołek. Byli to oczywiście archiwiści praktycy, którzy w swej pracy na co dzień podejmowali aktywność na niwie popularyzacji. Przede wszystkim jako jedyni w tym okresie wypowiedzieli się w sposób metodyczny, prezentując swoje poglądy i wskazówki, w jaki sposób należy prowadzić działalność popularyzatorską i kulturalno-oświatową. Celem artykułu jest zatem przybliżenie sylwetek wymienionych wyżej archiwistów, analiza ich działalności oraz publikowanych wypowiedzi, a także próba oceny wkładu, który wnieśli do rozwoju działalności popularyzatorskiej archiwów.

---

⁹ Przykładowo: prelekcję dla Zespołu Państwowych Szkół Budownictwa w Lublinie w 1969 r. wygłosiła Stanisława Paulowa z WAP w Lublinie (Archiwum Państwowe w Lublinie, 35/1562/0/1823: 65). Pogadanki dla uczniów częstochowskich szkół prowadzili archiwiści Franciszek Sobalski i W. Tyras (Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Katowicach, 12/48/0/116/II: 41). Wycieczki po zorganizowanej w 1953 r. wystawie w AP w Gdańsku pt. „Odrodzenie” oprowadzali dr Anna Dembińska i Czesław Biernat (Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Gdańsku, 10/280/0/51: 48). Zwiedzaniu wystawy młodzieży szkolnej w PAP w Końskich w 1958 r. towarzyszyły objaśnienia kierowniczkii Marii Dorcz (Archiwum Państwowe w Kielcach, 21/717/0/1351: 8). Przewodnikiem uczniów sandomierskich szkół średnich po ekspozycji „Walka z okupantem hitlerowskim i powstanie Polski Ludowej w dokumencie archiwalnym” była kierowniczka OT w Sandomierzu Zdzisława Świder („Sprawozdanie z obchodów III Tygodnia Archiwów w OT w Sandomierzu”, Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Tarnobrzegu, 24/460/0/90: nlb.). Wykład w Technikum Geodezyjno-Drogowym w Poznaniu wygłosiła dr Irena Radtke z WAP w Poznaniu, odczyty wygłaszał także Stanisław Nawrocki z poznańskiego archiwum (Archiwum Państwowe w Poznaniu, 53/4786/0/694: 115; 53/4786/0/190: 90–91). Odczyty dla nauczycieli w 1958 r. wygłaszał dr Jerzy Jaros z WAP w Katowicach (Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Katowicach, 12/48/0/116/9: 37), a także Stanisław Rosowski z PAP w Wałbrzychu (Archiwum Zakładowe Archiwum Państwowego we Wrocławiu, 24/129: 8–9).

Podstawę badań stanowiły przede wszystkim biogramy Tadeusza Młodkowskiego, Stanisławy Pańków, Mieczysława Bandurki, Jacka Jedlińskiego i Stefana Popiołka publikowane w *Słowniku biograficznym archiwistów polskich* oraz na łamach „Archeionu”. Druga grupa analizowanych tekstów to prace wyżej wymienionych archiwistów dotyczące działalności popularyzatorskiej i kulturalno-oświatowej archiwów. W kilku przypadkach wykorzystano również materiały archiwalne w postaci akt personalnych (Tadeusz Młodkowski) oraz spuścizn (Stanisława Pańków, Jacek Jedliński, Stefan Popiołek), które rzucają światło na poglądy odnośnie do aktywności popularyzatorskiej w archiwach.

Działania popularyzatorskie, choć obecne w rzeczywistości archiwalnej w okresie międzywojennym¹⁰, na szerszą skalę rozwinęły się w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX w.¹¹ Do tego rodzaju aktywności nie obowiązywały archiwów dekrety z 1919 r. i 1951 r.¹² Zasadniczy przełom w zakresie podejścia do działalności popularyzatorskiej archiwów nastąpił w 1954 r., co wiązało się z dziesięcioleciem Polski Ludowej. Zauważono wówczas, że: „obok swych zadań naukowych i administracyjnych archiwa po raz pierwszy w dziejach naszych stały się instrumentem upowszechniania kultury”¹³. Do włączenia archiwów państwowych w aktywność popularyzatorską doszło w 1954 r. NDAP opracowała i wysłała 24 lutego 1954 r. do wszystkich podległych jej placówek „Wytyczne do prac naukowych i kulturalno-oświatowych powiatowych archiwów państwowych”¹⁴. Zakładały one kilka kierunków aktywności. Pierwszym było podjęcie akcji propagandowej w terenie w formie pogadarek, odczytów i wystawy o tematyce historycznej i archiwalnej. Miało się to odbyć dzięki współpracy z Towarzystwami Wiedzy Powszechnej oraz z wydziałami oświaty prezydiów rad narodowych. Formą akcji propagandowej miały być kontakty archiwów z lokalną prasą polegające na publikowaniu artykułów i notatek o tematyce historycznej i archiwalnej. Wytyczne nakładały na archiwa obowiązek gromadzenia literatury naukowej i popularnonaukowej, wycinków prasowych dotyczących regionu oraz prowadzenia kroniki lokalnej przez kierowników powiatowych archiwów państwowych. Ostatnim aspektem regulowanym przez wytyczne było rozpoczęcie osobistej działalności naukowej

¹⁰ Mamczak-Gadkowska, *Archiwa państwowe*, 335–40.

¹¹ Mazur, „Działalność edukacyjna archiwów”.

¹² „Dekret o organizacji archiwów”; „Dekret o archiwach z dnia 29 marca 1951 r.”

¹³ „U progu drugiego dziesięciolecia”, 4.

¹⁴ Bielecki, *Organizacja i działalność terenowych archiwów*, 71.

przez kierowników powiatowych archiwów państwowych¹⁵. Od końca lat pięćdziesiątych działania popularyzatorskie wiązały się z organizacją w cyklu pięcioletnim „Tygodni Archiwów” (1958, 1963, 1968, 1973, 1979, 1984, 1989)¹⁶ oraz świętowaniem rozmaitych rocznic, wśród których najważniejsze były obchody Tysiąclecia Państwa Polskiego¹⁷.

Działaniom praktycznym, polegającym na podejmowaniu przez pracowników archiwów różnych inicjatyw popularyzatorskich, nie towarzyszyły na ogół żadne refleksje teoretyczne czy metodyczne, a tym bardziej brak było badań nad problematyką prac kulturalno-oświatowych. Pojawiały się oczywiście publikacje dotyczące omawianej aktywności, ale na ogół były to teksty opisujące pojedyncze wydarzenia o charakterze popularyzatorskim (głównie wystawy¹⁸) lub większe akcje (tygodnie archiwów)¹⁹ bądź działalność kulturalno-oświatową i popularyzatorską konkretnych archiwów²⁰. Ich autorami byli archiwiści, którzy przedstawiali sprawozdania z podejmowanych przez siebie inicjatyw. Treść tych artykułów jest na ogół podobna i zwykle nie wykracza poza przegląd działań kulturalno-oświatowych i popularyzatorskich, ich krótką charakterystykę i przedstawienie najważniejszych korzyści. Obszernie informowano o współpracy archiwów na niwie popularyzacji z instytucjami naukowymi, kulturalnymi i oświatowymi, z organami administracji państwowej, z organizacjami i stowarzyszeniami. Sygnalizowano problemy na gruncie realizacji działań popularyzatorskich. Brakowało niewątpliwie publikacji metodycznych czy spojrzenia na omawiane zagadnienia z szerszej perspektywy²¹.

¹⁵ Archiwum Zakładowe Archiwum Państwowego we Wrocławiu, 1/272: 3.

¹⁶ Mazur, „Działalność edukacyjna archiwów”.

¹⁷ Mazur, „Działania oświatowe”, 341–56.

¹⁸ Przykładowo: Czajeczka, Skalińska-Dindorfowa, „Wystawa Archiwalna w Oświęcimiu”, 212–3; Dragan, „Wystawa dokumentów polskości”, 509–12; Grygier, *Wystawa*, 207; Kazimierski, *Wystawa archiwalna*, 221–2.

¹⁹ Zob. Ptaśnikowa, „Tydzień Archiwów”, 168–79; Bańkowski, „Tydzień Archiwów”, 293–4; Bańkowski, „Przebieg Trzeciego Tygodnia Archiwów”, 226–7; Piechota, „III Tydzień Archiwów Państwowych”, 152–8; Piechota, „Czwarty Tydzień Archiwów”, 397–8; Piechota, „Czwarty Tydzień Archiwów”, 305–11; Piechota, „IV Tydzień Archiwów”, 10–9; Barczak, „Czterdziestolecie Polski Ludowej”, 231–3; Barczak, „VII Tydzień Archiwów”, 170–2.

²⁰ Przykładowo: Karbowska, „Formy pracy kulturalno-oświatowej”, 314; Ohryzko-Włodarska, „Działalność popularyzatorska Archiwum”, 313; Czech, „Z życia kulturalno-oświatowego”, 188–9; Look, „Prace kulturalno-oświatowe”, 15–9; Jakubczak, „Archiwum Państwowe w Grudziądzu”; Brychcy, „Z doświadczeń pracy regionalnej”, 11–4; Piwoń, „Prace regionalne Archiwum”, 1–35; Surowiec, „Działalność naukowa i popularyzatorska”.

²¹ Mazur, „Od prac kulturalno-oświatowych”, 244–89.

Na temat prac kulturalno-oświatowych i działalności popularyzatorskiej wypowiadali się Naczelni Dyrektorzy Archiwów Państwowych. Rafał Gerber sprawę popularyzacji, czyli „upowszechniania dóbr kulturalnych i pomników przeszłości przechowywanych w archiwach najszerszym rzeszom pracującym”, traktował jako nowe zagadnienie stojące przed archiwami Polski Ludowej²². Na konferencji regionalnej archiwistów w Malborku w dniu 17 VI 1958 r. Henryk Altman mówił o popularyzacji i pracach kulturalno-oświatowych. Jako cel tej pracy stawiał „wzbudzenie i ugruntowanie szacunku szerokich rzesz do dokumentu jako źródła historycznego”²³. Cztery lata później na łamach „Archeionu” Altman pisał o osiągnięciach archiwów państwowych w obszarze otwarcia tych placówek na społeczeństwo poprzez podjęcie pracy społeczno-oświatowej i kulturalnej²⁴. Leon Chajn jako główny cel działania archiwów wskazywał współdziałanie w budownictwie socjalistycznym i służbę społeczeństwu w dziedzinie gospodarczej, politycznej, kulturalnej i społecznej²⁵, a także kształtowanie postaw obywatelskich, pobudzanie i rozwijanie badań regionalnych, podniesienie ogólnego poziomu kultury²⁶. Tadeusz Walichnowski z kolei postulował włączenie się archiwistów w nurt życia regionów²⁷ oraz uczynienie z archiwów placówek kształtujących świadomość historyczną społeczeństwa²⁸.

Pewną rolę w dyskusji nad działalnością popularyzatorską i kulturalno-oświatową archiwów odgrywały konferencje regionalne archiwistów organizowane w 1964 r.²⁹ Żywo na temat omawianego aspektu działalności

²² Gerber, „Cele i zadania służby”, 15–6.

²³ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Gdańsku, 10/28/0/53: 91–92.

²⁴ Altman, „W dziesięciolecie dekretu”, 15–6.

²⁵ Chajn, „Dwadzieścia pięć lat”, 9.

²⁶ Chajn, „Rola i zadania państwowej służby”, 17.

²⁷ Walichnowski, „Aktualne zadania archiwów”, 10–1.

²⁸ Walichnowski, *Kierunki rozwoju archiwistyki polskiej*, 13–5, 57.

²⁹ Ich celem była wymiana doświadczeń w zakresie organizowania i rozwijania przez archiwa prac regionalnych oraz współpraca w tej materii z innymi instytucjami kultury. Konferencje regionalne dla kierowników archiwów powiatowych i oddziałów terenowych odbyły się w Radomiu (dla archiwów na terenie województw: kieleckiego, krakowskiego i rzeszowskiego), Opolu (dla archiwów na terenie województw: katowickiego, opolskiego i wrocławskiego), Gorzowie Wielkopolskim (dla archiwów na terenie województw: bydgoskiego, poznańskiego i zielonogórskiego), Łowiczu (dla archiwów na terenie województw: białostockiego, lubelskiego, łódzkiego i warszawskiego) i Słupsku (dla archiwów na terenie województw: gdańskiego, koszalińskiego, olsztyńskiego i szczecińskiego). Na każdej z nich były wygłoszone dwa referaty: „Rola i miejsce kierownika PAP (OT) w pracy regionalnej” i „Zadania archiwum w zakresie

archiwów obradowano także na konferencjach regionalnych kierowników archiwów terenowych w 1972 r. w Gnieźnie³⁰.

Zasięg konferencji był niewielki, bo jedynie regionalny. Brakowało zdecydowanie szerszej, ogólnopolskiej płaszczyzny do wymiany poglądów i doświadczeń w materii prac kulturalno-oświatowych i działań popularyzatorskich archiwów. Archiwiści w podejmowaniu działań w wymienionych wyżej obszarach skazani byli właściwie na własną wiedzę, umiejętności i pomysłowość. Dlatego też szczególne znaczenie mają prace pięciu osób, których dorobek i znaczenie omawiane będą w niniejszym artykule: Tadeusza Młodkowskiego, Stanisławy Pańków, Mieczysława Bandurki, Jacka Jedlińskiego i Stefana Popiołka.

Bodaj jako pierwszy, bo już w 1955 r., szerzej poruszył tematykę prac kulturalno-oświatowych Tadeusz Młodkowski (1887–1960), wieloletni nauczyciel historii i języka polskiego, dyrektor Państwowego Seminarium Nauczycielskiego im. Tomasza Zana w Wilnie, wizytator i naczelnik w Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego, zaangażowany w tajne nauczanie. Po wojnie zorganizował w Mrągowie gimnazjum państwowe, a w 1952 r. przeszedł do państwowej służby archiwalnej i zajął się tworzeniem Powiatowego Archiwum Państwowego w Mrągowie, którego kierownikiem pozostał do przejścia na emeryturę w 1957 r.³¹

Tadeusz Młodkowski prace kulturalno-oświatowe traktował jako jedno z podstawowych zadań archiwów, co wyłożył w swoim opartym na kilkuletnich doświadczeniach, programowym niejako artykule będącym skróconą wersją referatu stanowiącego rozszerzenie, uzupełnienie czy też wyjaśnienie zapisów zawartych w „Wytycznych do prac naukowych i kulturalno-oświatowych powiatowych archiwów państwowych”³². Młodkowski uważał, że działalność ta powinna być podbudowana pracą naukową kierownika PAP

---

informacji archiwalnej”, Archiwum Zakładowe Archiwum Państwowego we Wrocławiu, 1/40: 12–3, 20–2, 28; Archiwum Państwowe w Radomiu, 58/388/0/108: nlb.; Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Gdańsku, 10/280/0/24: 19; Archiwum Państwowe w Białymstoku, 4/262/0/121: 8.

³⁰ „Sprawozdanie z konferencji regionalnej kierowników archiwów terenowych w Gnieźnie”, Archiwum Państwowe w Poznaniu, 53/4786/0/92: nlb.

³¹ Archiwum Zakładowe Archiwum Państwowego w Olsztynie, 25/61: nlb.; Grygier, „Tadeusz Młodkowski”, 261; Grygier, *Młodkowski Tadeusz Stanisław Marian*, 147–8.

³² „Uwagi [WAP we Wrocławiu] do sprawozdania kierownika PAP [Powiatowego Archiwum Państwowego] w Mrągowie z działalności badań regionalnych i prac kulturalno-oświatowych”, Archiwum Zakładowe Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, 1/91: nlb.; Młodkowski, *Z doświadczeń archiwisty powiatowego*, 74–86.

realizowaną na bazie zasobu archiwalnego. Bez znajomości archiwaliów praca regionalna będzie splotem. Jego zdaniem placówki te powinny być w pierwszej kolejności animatorami propagowania zagadnień regionalnych, w drugiej podejmować działalność propagandową poprzez odczyty, pogadanki i wystawy. Młodkowski odwołał się w swym tekście do słów niemieckiego archiwisty Alberta Brakmana, według którego „minęły czasy, kiedy archiwista mógł się ograniczyć wyłącznie do utrzymywania w porządku swego archiwum. Další rozwój życia prawdopodobnie w coraz większej mierze będzie go wciągać w szeroki świat”. Niezwykle istotna jest też uwaga Młodkowskiego, że dla archiwistów „ważnym zadaniem jest wychowanie społeczeństwa, przede wszystkim młodzieży, w zrozumieniu procesów historycznych, w zrozumieniu ważności źródeł archiwalnych i wszczepianiu szacunku dla nich”. Młodkowski w swym artykule omówił główne formy działań kulturalno-oświatowych. Zaliczył do nich gromadzenie księgozbiorów, wycinków prasowych oraz tworzenie bibliografii regionalnej. Na drugim miejscu wymienił akcje propagandowe w terenie realizowane poprzez wystawy oraz pogadanki i odczyty wygłaszane dla różnych środowisk i grup (na zebraniach międzyszkolnych zespołów metodycznych historii, na konferencjach kierowników szkół podstawowych, na kursach wakacyjnych dla nauczycieli, dla słuchaczy państwowych liceów pedagogicznych, w domach dziecka, na koloniach dla młodzieży, w domach harcerza oraz w szkołach średnich). Inicjatywy te miały być efektem współpracy kierowników PAP z wydziałami oświaty i szkołami. Drugim partnerem powinny być według Młodkowskiego wydziały kultury przy prezydiach powiatowych rad narodowych. Wynikiem tej współpracy byłyby odczyty w świetlicach, dla kierowników świetlic, bibliotekarzy.

Referat Tadeusza Młodkowskiego został przesłany do wszystkich powiatowych archiwów państwowych i oddziałów terenowych wojewódzkich archiwów państwowych i stanowił podstawę do dyskusji kierowników powiatowych archiwów państwowych i oddziałów terenowych na konferencjach organizowanych w wojewódzkich archiwach państwowych. Jej pokłosiem były uwagi archiwistów dotyczące postulatów Młodkowskiego przesyłane do NDAP³³.

W ogólnopolskiej dyskusji pracom kulturalno-oświatowym przeciwstawiano klasyczne zadania, pisząc o pracach „ściśle archiwalnych”³⁴ czy pracach „wewnętrznych archiwalnych”, których nie można byłoby realizować, chcąc

³³ Archiwum Zakładowe Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, 2/232.

³⁴ „Sprawozdanie z konferencji dla kierowników PAP odbytej w WAP 02.08.1954 r.”, Archiwum Zakładowe Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, 2/232: nlb.

stosować się do postulatów Młodkowskiego³⁵. Dla kierownika PAP w Sieradzu zaangażowanie w działania kulturalno-oświatowe „oderwałoby ich od podstawowych i zasadniczych prac archiwalnych”³⁶. Dla niektórych zbyt wszechstronna działalność archiwów powiatowych przekraczała możliwości jednego człowieka, a prowadząc do zbyt wielkiego rozproszenia, mogła wpłynąć ujemnie na ogólny wynik prac tych instytucji³⁷. Problem widziano głównie w braku czasu na realizację działań kulturalno-oświatowych³⁸. Podnoszono zarzut, że kierownika PAP w Mrągowie prace kulturalno-oświatowe zbyt mocno odciągają od innych zajęć właściwych dla archiwisty³⁹. Największy bodaj sceptycyzm uwidocznił się w pytaniu „Co i komu daje wygłaszanie referatów o archiwach i składnicach dla młodzieży i nauczycielstwa?”. Młodkowskiego krytykowano za to, że wyręcza domy kultury, wydziały kultury i oświaty oraz biblioteki⁴⁰. Wskazywano także na inne problemy utrudniające działalność archiwum, w tym również realizację prac kulturalno-oświatowych. Należały do nich kwestie lokalowe i wyposażeniowe wielu archiwów: brak telefonu, maszyn do pisania, środków lokomocji (jedynie rower), szczupłość lub brak pomieszczeń do przyjmowania wycieczek. Istniały także kłopoty natury kadrowej, finansowej i organizacyjnej. Mocno też absorbowano archiwistów przedpole archiwalne⁴¹. Wśród uwag krytycznych, wątpliwych, powściągliwych czy niechętnych zdarzały się także słowa uznania dla Tadeusza Młodkowskiego za prowadzenie pracy pionierskiej⁴². Rzadko artykułowano

---

³⁵ „Uwagi do ref. Ob. Młodkowskiego pt. «Praca kulturalno-oświatowa» WAP w Stalinogrodzie Oddział w Gliwicach”, Archiwum Zakładowe Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, 2/232: nlb.

³⁶ Pismo PAP w Sieradzu do WAPŁ z 06.08.1954 r., Archiwum Zakładowe Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, 2/232: nlb.

³⁷ Pismo APMKiWK do NDAP z 24.08.1954 r., Archiwum Zakładowe Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, 2/232: nlb.

³⁸ „Uwagi [WAPG] do sprawozdania kierownika PAP w Mrągowie” oraz „Uwagi [WAPW] do sprawozdania kierownika PAP w Mrągowie z działalności badań regionalnych i prac kulturalno-oświatowych”, Archiwum Zakładowe Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, 2/232: nlb.

³⁹ Pismo PAP w Częstochowie do WAP w Stalinogrodzie z 31.07.1954 r., Archiwum Zakładowe Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, 2/232: nlb.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Pismo OT w Cieszynie do WAP w Stalinogrodzie z 26.07.1954 r. oraz Pismo PAP w Skierniewicach do WAPŁ z 02.08.1954 r., Archiwum Zakładowe Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, 2/232: nlb.

⁴² „Uwagi [WAP w Łodzi OT w Piotrkowie Trybunalskim] na temat referatu sprawozdawczego kierownika PAP w Mrągowie z działalności w zakresie badań regional-

postulaty modernizacji koncepcji prac kulturalno-oświatowych⁴³ oraz wynikających z niej wytycznych.

Innego rodzaju wkład w rozwój prac kulturalno-oświatowych w latach pięćdziesiątych XX w. wniósł Jacek Jedliński (1899–1965), nauczyciel i archiwista, kierownik Powiatowego Archiwum Państwowego najpierw w Białogardzie, a później w Jędrzejowie. Na tym ostatnim stanowisku bardzo intensywnie współpracował z towarzystwami regionalnymi, będąc autorem licznych artykułów o tematyce archiwalnej i regionalnej. Jako doskonały mówca na wygłaszanych prelekcjach gromadził tłumy publiczności⁴⁴. Jednak największą zasługą Jacka Jedlińskiego dla działalności popularyzatorskiej archiwów jest zainicjowanie, a następnie redagowanie czasopisma „Archiwum w Regionie. Gazetka kursowa kierowników powiatowych archiwów”. W zamyśle redakcji czasopismo miało ukazywać się raz na kwartał, niestety wydano jedynie dwa numery gazetki w 1955 r. Na łamach tego niewielkiego objętościowo periodyku podejmowano m.in. zagadnienia prac kulturalno-oświatowych archiwów⁴⁵.

Najszerzej na problematykę działalności popularyzatorskiej archiwów spojrzała Stanisława Pańków (1914–1989), historyk, filolog, archiwistka, nauczycielka; w latach 1946–1976 zatrudniona w krakowskim archiwum na stanowisku kierownika i samodzielnego pracownika naukowo-badawczego; autorka licznych publikacji z zakresu archiwistyki oraz historii Krakowa. W Archiwum Państwowym w Krakowie zorganizowała też liczne wystawy oraz wygłosiła szereg odczytów i prelekcji⁴⁶. Stanisława Pańków swe poglądy dotyczące działań popularyzatorskich wygłosiła w kilku tekstach. Przede wszystkim określiła cel działalności popularyzatorskiej, którym było: „ustalenie, a w większości przypadków wprowadzenie do świadomości społeczeństwa przeświadczenia,

---

nych i prac kulturalno-oświatowych”, Archiwum Zakładowe Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, 2/232: nlb.

⁴³ Archiwum Zakładowe Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, 2/232: nlb. i tam: „Uwagi do ref. Ob. Młodkowskiego pt. «Praca kulturalno-oświatowa» WAP Oddział w Gliwicach”, Pismo WAP w Kielcach do NDAP z 24.08.1954 r., „Uwagi [PAP w Tomaszowie Mazowieckim] o pracach kulturalno-oświatowych w związku ze sprawozdaniem kierownika PAP w Mrągowie”, „Uwagi [WAPŁ OT w Piotrkowie Trybunalskim] na temat referatu sprawozdawczego kierownika PAP w Mrągowie z działalności w zakresie badań regionalnych i prac kulturalno-oświatowych” oraz Pismo PAP w Łukowie do WAP w Lublinie z 30.08.1954 r.

⁴⁴ Makowska, „Jedliński Jacek”, 89–90; Makowska, „Jacek Jedliński”, 337–9.

⁴⁵ Archiwum Państwowe w Krakowie, 29/819/347: 51–71.

⁴⁶ Spuścizna Stanisławy Pańków, 29/1583/0/59; Litewka, „Pańków Stanisława”, 133–5; Litewka, „Stanisława Pańków”, 246–7.

że zasoby archiwów to zabytki kultury narodowej na równi z zabytkami architektury i sztuki” oraz „wyjaśnienie sensu istnienia archiwów jako instytucji sprawujących pieczę nad tego typu zabytkami” i wreszcie „zyskanie zaufania”⁴⁷.

Niezwykle ciekawe i pionierskie, a w kilku kwestiach wciąż aktualne, są rozważania Stanisławy Pańków poświęcone metodyce organizacji wystaw archiwalnych. Autorka skupiła się przede wszystkim na omówieniu praktycznych zagadnień związanych z przygotowaniem ekspozycji. Rozważając kwestie bezpieczeństwa i konserwacji archiwaliów, opowiedziała się za eksponowaniem właściwie zabezpieczonych materiałów oryginalnych zamiast mało atrakcyjnych fotokopii. Przechodząc do zagadnienia lokali wystawowych, zwróciła uwagę na brak odpowiednich sal ekspozycyjnych w gmachach archiwów, wskazując wewnątrz zabytkowe jako miejsca najbardziej harmonizujące z eksponatami. Pańków zajęła się też oświetleniem i sprzętem ekspozycyjnym. Jeśli chodzi o wybór tematu wystawy, to autorka wskazała na ogromną skalę możliwości ograniczoną jedynie specyfiką zasobu danego archiwum. Istotne jest należyte opracowanie naukowe ekspozycji. „Wystawa archiwalna musi być bowiem powiązana najściślej z wynikami wiedzy w danej dziedzinie”. Kolejnym etapem jest przygotowanie scenariusza, co ma szczególne znaczenie, zwłaszcza gdy temat wystawy nie był opracowany naukowo. Niezwykle ważny jest układ archiwaliów zdeterminowany przez rozmiary lokalu i temat ekspozycji. W przypadku wystaw tematycznie złożonych autorka proponuje przyjęcie układu rzeczowy, a w dalszej kolejności chronologiczny. Jeśli chodzi o wybór eksponatów, pierwszeństwo przed treścią powinna mieć forma, „bo wystawa jest przede wszystkim oglądana”. Należy położyć nacisk na różnorodność formalną prezentowanych materiałów, w razie potrzeby uzupełniając je eksponatami niearchiwalnymi. Każdy eksponowany obiekt powinien być zaopatrzone w napisy objaśniające. Pańków nieco uwagi poświęciła też oprawie plastycznej, obsłudze i czasowi trwania wystaw. Artykuł zamykają spostrzeżenia co do reklamy, która „w większości przypadków zawodzi na całej linii”. Służyć temu powinny kartki pocztowe z wyobrażeniem eksponatów, prospekty, a zwłaszcza drukowane katalogi wystaw, które wciąż należą do rzadkości⁴⁸.

O popularyzacji w archiwach możemy się dowiedzieć z pracy Stanisławy Pańków, która w zamierzeniu miała charakter popularnonaukowy, a w istocie ma naukowy walor poznawczy. Autorka w ramach rozważań poświęconych udostępnianiu zbiorów omówiła podstawowe formy popularyzacji: wystawy,

⁴⁷ Pańków, „Działalność popularyzatorska archiwów państwowych”, 139–48.

⁴⁸ Pańków, „Wystawy archiwalne”, 15–29.

pokazy dokumentów i wykłady. Ekspozycje dokumentów sprawiają, że „archiwalna sala wystawowa zmienia się od czasu do czasu w salę lekcyjną”, niekiedy także „archiwista zajmuje miejsce nauczyciela i on omawia wydarzenie lub proces historyczny, ilustrując je odpowiednimi dokumentami”. Pańków przytoczyła interesujący przykład funkcji popularyzatorskiej archiwów francuskich, które organizują piętnastominutowe kwadranse historyczne, czyli spotkania, na których informuje się o dziejach ich miasta, dzielnicy, ulicy, budynku. Warto przytoczyć wnioski końcowe, z których wynika, że działalność popularyzatorska zmienia oblicze archiwów „z instytucji w jakimś sensie biernych, przygotowanych, ale oczekujących na przybycie użytkownika” w „instytucje aktywne, podejmujące inicjatywy niezbędne dla rozwoju życia kulturalnego”⁴⁹.

Swój udział w propagowaniu działalności popularyzatorskiej archiwów miał także Stefan Oswald Popiołek (1926–1986), wieloletni kierownik i dyrektor opolskiego archiwum, nauczyciel, dyrektor Muzeum Martyrologii Jeńców Wojennych w Łambinowicach⁵⁰. W jednym artykule dokonał omówienia prac regionalnych w archiwach województw: katowickiego, opolskiego i wrocławskiego, podając jednocześnie szereg danych o charakterze statystycznym. W oparciu o przeprowadzoną diagnozę działań popularyzatorskich Stefan Popiołek przedstawił swoje poglądy i postulaty na przyszłość w tej materii. Co istotne, wyznaczając zadania kierowników powiatowych archiwów państwowych, zwrócił uwagę na konieczność modernizacji form informacji archiwalnej. Symptomatyczne, że użył określenia „formy informacji archiwalnej”, choć w rzeczywistości chodziło o formy popularyzatorskie, co wskazuje, że Stefan Popiołek zwracał uwagę na informacyjny aspekt popularyzacji w archiwach. Zauważył, że ograniczanie się do organizacji wystaw, publikowania artykułów okolicznościowych, wygłaszania pogadanek i przyjmowania wycieczek jest niewystarczające i należy dążyć do poszukiwania nowych form. Popiołek wypowiedział się osobno na temat każdej z nowych propozycji aktywności popularyzatorskiej archiwów. Jeśli chodzi o wystawy, wskazywał na konieczność silniejszej współpracy z muzeami. Było to podyktowane przede wszystkim względami lokalowymi. Z uwagi na brak odpowiednich pomieszczeń i środków archiwa jego zdaniem powinny współdziałać z muzeami posiadającymi odpowiednie przestrzenie wystawienne. Stanisław Popiołek zwrócił uwagę na jednowymiarowość archiwalnych

⁴⁹ Pańków, *Archiwa*, 105–7; zob. także Pańków, *Podstawowe wiadomości*, 32.

⁵⁰ Spuścizna Stanisława Oswalda Popiołka. 45/3645/0/1 i 45/3645/0/2; Cichoń, „Popiołek Stefan Oswald”, 147–8; Cichoń, „Stefan Oswald Popiołek”, 327–32; Sypko, „Sylwetki archiwistów opolskich”, 55–7.

ekspozycji, przez co stają się one mało atrakcyjne i monotonne. Dlatego też zalecał łączenie na wystawach archiwaliów z eksponatami muzealnymi, dzięki czemu ekspozycje stałyby się trójwymiarowe, barwne, żywe i zyskałyby na atrakcyjności. Zdaniem Popiołka większy nacisk należy położyć na prezentowanie nie tylko dokumentacji aktowej, ale także materiałów ikonograficznych i fotografii. Ten postulat nie stracił na aktualności także dziś w czasach społeczeństwa obrazkowego. Modernizacja ekspozycji archiwalnych powinna według Stanisława Popiołka obejmować także same eksponaty. Oryginały archiwaliów i nieatrakcyjne wizualnie (wówczas jeszcze czarno-białe) ich fotokopie należy zastępować imitacjami dokumentów, a także podnosić poziom wykonywanych fotografii. W kwestii wykładów i pogadarek Popiołek przestrzegał przed nadmiernym ich werbalizmem, w jego miejsce proponując szersze zastosowanie materiału ilustracyjnego w postaci eksponatów archiwalnych. Jego zdaniem „cały wykład można snuć, idąc od eksponatu, do eksponatu”. Nowatorskim pomysłem była koncepcja sporządzania filmów przedstawiających archiwalia na jednej taśmie i ich prezentacja w czasie prelekcji poza archiwum. Stanisław Popiołek był zwolennikiem przyjmowania wycieczek przez archiwa, jednocześnie opowiadając się przeciwko przygodności zwiedzania. W jego mniemaniu kierownik archiwum powinien przygotować konkretną ofertę tematyczną i dopiero wówczas zapraszać do archiwum uczniów, członków towarzystw regionalnych lub inne grupy. Powodzenie prac kulturalno-oświatowych według Popiołka zależne było od „zalet osobistych kierowników PAP”, od ich zaangażowania, znajomości zagadnień regionalnych, umiejętności współpracy ze środowiskiem lokalnym. Zdaniem Stanisława Popiołka kierownik PAP powinien być inicjatorem i koordynatorem prac regionalnych⁵¹.

Do grona propagatorów działalności popularyzatorskiej należy zaliczyć zwolennika idei regionalizmu Mieczysława Bandurkę (1927–2003), wieloletniego pracownika Archiwum Państwowego w Łodzi, historyka, członka Komisji Archiwalnej Zarządu Głównego Związku Nauczycielstwa Polskiego i Komisji Historycznej Oddziału Łódzkiego Związku Nauczycielstwa Polskiego. W dorobku popularyzatorskim Bandurki znalazły się liczne publikacje prasowe oraz referaty wygłoszone na konferencjach propagujące archiwistykę i historię regionalną. Zorganizował też 28 wystaw w łódzkim archiwum⁵². Mieczysław Bandurka wielokrotnie w swych artykułach wypowiadał się na temat roli Archiwum Państwowego w Łodzi, Piotrkowie Trybunalskim, Tomaszowie Mazowieckim

⁵¹ Popiołek, „Rola i miejsce kierownika”, 62–71.

⁵² Baranowski, „Mieczysław Bandurka”, 403–9.

i Łęczycy w regionalnym środowisku naukowym⁵³. Przede wszystkim ukazał korzyści społeczne z nich wynikające. Szczególnie ważne są słowa: „zebrane wielkim nieraz wysiłkiem i nakładem pracy zbiory powinny zgodnie z ich przeznaczeniem żyć, oddziaływać, uczyć i wychowywać”, tylko bowiem wyeksponowane archiwalia spełniają należycie swoje funkcje. Mieczysław Bandurka zalicza wystawy do najbardziej dostępnych i skutecznych form popularyzacji. Tuż po nich wymienia „kąciki” i „izby pamięci narodowej”. W dalszej kolejności pisze o towarzyszących tym inicjatywom konferencjach, a także prelekcjach, odczytach, pogadankach. Niektóre z takich spotkań przynosiły wymierne korzyści w postaci darów dokumentów, fotografii i innych pamiątek. Archiwum Państwowe w Łodzi przygotowało też z myślą o szkołach zestawy źródeł obrazujące dzieje miasta. Autor podkreślił także fakt, że łódzkie archiwum było inicjatorem prac regionalnych wśród archiwów państwowych⁵⁴. Bandurka pisał również: „archiwa powinny i muszą brać czynny udział w pracach regionalnych zmierzających do rozszerzenia, pogłębienia i ugruntowania wiedzy o regionie”⁵⁵. Jednocześnie uważał, że „winniśmy unikać tzw. taniej reklamy. Natomiast powinniśmy organizować wystąpienia czy wystawy podbudowane dobrą znajomością zagadnienia i wartościowymi materiałami źródłowymi”⁵⁶. Zdaniem Bandurki archiwa, podobnie jak biblioteki i muzea, mogą służyć pomocą przy organizacji izb pamięci. Chodzi tu o dostarczenie eksponatów w postaci fotokopii lub zdjęć materiałów archiwalnych⁵⁷. Warto nadmienić, że Mieczysław Bandurka na temat popularyzacji w archiwach wypowiadał się także w III Rzeczypospolitej⁵⁸.

Lata pięćdziesiąte i sześćdziesiąte XX stulecia to dynamiczny rozwój tzw. prac kulturalno-oświatowych i działalności popularyzatorskiej archiwów państwowych. Wzmoczona aktywność na polach poszczególnych placówek w sieci archiwalnej wynikała w dużej mierze z zaleceń Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, a także z uwarunkowań o charakterze politycznym i naukowym. Nie sposób jednak nie docenić wpływu czynników ludzkich w tej materii. To wiedza, kompetencje, a przede wszystkim zaangażowanie i kreatywność archiwistów

⁵³ Bandurka, „Dziesięć lat działalności”, 89–104.

⁵⁴ Bandurka, „Prace regionalne archiwum łódzkiego”, 241–61; zob. także: Bandurka, „Archiwum łódzkie w środowisku naukowym”, 76–85

⁵⁵ Bandurka, „Archiwa a badania regionalne”, 86–100.

⁵⁶ Bandurka, „Zagadnienie organizacji pracy archiwów”, 25–35.

⁵⁷ Bandurka, „Ekspozycje regionalne w szkołach”, 77–82.

⁵⁸ Bandurka, „Archiwum warsztatem pracy”, 245–8; Bandurka, „Archiwa współczesne w regionie”, 21–5; Bandurka, „70 lat działalności archiwum”, 40–5.

w poszczególnych archiwach państwowych przełożyły się na realne działania popularyzatorskie, determinując ich rozmach, jakość czy częstotliwość. Niezależnie od praktycznej aktywności archiwów i ich pracowników w przestrzeni kulturalno-oświatowej pojawiały się wypowiedzi archiwistów dotyczące omawianego obszaru. Kilka z nich miało znaczenie wyjątkowe z uwagi na szersze spojrzenie na aspekt popularyzacji bądź na zawarte w nich wskazówki o charakterze metodycznym. Kilku autorów tekstów dotyczących zagadnień kulturalno-oświatowych można zaliczyć do grona pionierów czy też propagatorów popularyzacji w archiwach. Wśród nich znalazł się Tadeusz Młodkowski, autor jednego z pierwszych artykułów poświęconych tej tematyce. Z jednej strony tekst oparty jest na własnych doświadczeniach autora, z drugiej stanowi pewną podstawę, niejako program działań kulturalno-oświatowych archiwów. Kilka razy na temat zadań popularyzatorskich archiwów wypowiedziała się Stanisława Pańków, która określiła cele tego rodzaju aktywności i sklasyfikowała formy oddziaływania. Jej uwagi metodyczne dotyczyły zwłaszcza organizacji wystaw archiwalnych. Najwięcej artykułów w omawianej dziedzinie opublikował Mieczysław Bandurka, podkreślając znaczenie archiwów w propagowaniu idei regionalizmu. Z kolei Jacek Jedliński, choć nie jest autorem żadnego tekstu w przedstawianej problematyce, miał niekwestionowany udział w inicjowaniu działań kulturalno-oświatowych z uwagi na powołanie i redagowanie przez niego specjalistycznego periodyku. Niewątpliwie do grona propagatorów działalności popularyzatorskiej archiwów należy zaliczyć Stefana Oswalda Popiołka. Podobnie jak Tadeusz Młodkowski, Stefan Popiołek napisał tylko jeden artykuł o popularyzacji, jednak wniesione w nim postulaty modernizacji działań kulturalno-oświatowych oraz kilka uwag metodycznych pozwalają uznać go za jedną z ważniejszych postaci tego okresu w piśmiennictwie poświęconym popularyzacji archiwów. Każda, nawet najdrobniejsza, wypowiedź podszyta refleksją metodyczną była istotna wobec ubóstwa publikacji na temat zagadnień kulturalno-oświatowych w archiwach i koncentrowania się ich autorów na kwestiach statystycznych i sprawozdawczych.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że niemal wszystkie artykuły autorstwa przedstawionych w niniejszym opracowaniu postaci (z wyjątkiem kilku artykułów Mieczysława Bandurki) opublikowano na łamach „Archeionu”, co pozwalało na upowszechnienie wiedzy na temat prac kulturalno-oświatowych i działań popularyzatorskich wśród rzeszy archiwistów.

Pięć wymienionych wyżej osób, określonych mianem propagatorów prac kulturalno-oświatowych, pracowało i wypowiadało się na tematy popularyzacji

w różnych dekadach XX w. (T. Młodkowski, J. Jedliński – lata 50., S. Popiołek – lata 60., S. Pańków – lata 50.–70., M. Bandurka – lata 60.–90.). Byli oni zatrudnieni w archiwach w różnych częściach kraju oraz w placówkach różnej rangi (T. Młodkowski i J. Jedliński w powiatowych archiwach państwowych; S. Popiołek, S. Pańków i M. Bandurka w wojewódzkich). Wszystkich wspomnianych archiwistów łączy natomiast związek z oświatą. Większość z nich w toku edukacji zdobyła profesję nauczyciela, niektórzy czynnie przez pewien okres pracowali w tym zawodzie, inni przynależeli do organizacji nauczycielskich. Życiorysy Stanisławy Pańków, Tadeusza Młodkowskiego, Mieczysława Bandurki, Jacka Jedlińskiego i Stefana Popiołka zdają się potwierdzać tezę, że duży wpływ na podejmowanie działań popularyzatorskich przez archiwistów, ich częstotliwość i jakość miały (i nadal mają) takie czynniki jak wykształcenie czy przygotowanie pedagogiczne archiwalnego personelu. Rozumienie roli i znaczenia aktywności archiwów na niwie szeroko rozumianej edukacji wynika i silnie łączy się z kompetencjami oraz wiedzą z zakresu pedagogiki.

■ Bibliografia

- Altman, Henryk. „W dziesięciolecie dekretu o archiwach państwowych”. *Archeion* 37 (1962): 7–17.
- Archiwum Państwowe w Białymstoku 1953–1995. Archiwum Państwowe w Białymstoku. 4/262/0.
- Archiwum Państwowe w Kielcach 1922–2011. Archiwum Państwowe w Kielcach. 21/717/0.
- Archiwum Państwowe w Krakowie 1952–1962. Archiwum Narodowe w Krakowie. 29/819/0.
- Archiwum Państwowe w Lublinie 1944–1983. Archiwum Państwowe w Lublinie. 35/1562/0.
- Archiwum Państwowe w Poznaniu 1945–1992. Archiwum Państwowe w Poznaniu. 3/4786/0.
- Archiwum Państwowe w Radomiu 1920–2006. Archiwum Państwowe w Radomiu. 58/388/0.
- Archiwum Zakładowe Archiwum Państwowego w Olsztynie. Archiwum Państwowe w Olsztynie.
- Archiwum Zakładowe Archiwum Państwowego we Wrocławiu. Archiwum Państwowe we Wrocławiu.
- Archiwum Zakładowe Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Warszawa.
- Bandurka, Mieczysław. „Archiwa a badania regionalne i ruch regionalistyczny w dwudziestoleciu międzywojennym i w PRL”. W *Sześćdziesięciolecie polskich archiwów*

- państwowych. *Materiały z sesji, Łódź 10 XI 1979 r.*, zredagował Andrzej Tomczak, 86–100. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 1981.
- Bandurka, Mieczysław. „Archiwa współczesne w regionie. (Refleksje długoletniego archiwisty)”. W *Archiwa polskie wobec wyzwań XXI wieku. Pamiętnik III Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich. Toruń 2–4 września 1997*, zredagowała Daria Nałęcz, 1: 21–5. Radom: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 1997.
- Bandurka, Mieczysław. „Archiwum łódzkie w środowisku naukowym, kulturalnym i gospodarczym regionu”. *Rocznik Łódzki* 37 (1987): 76–85.
- Bandurka, Mieczysław. „Archiwum warsztatem pracy nie-historyka”. W *Historia i archiwistyka. Księga pamiątkowa ku czci profesora Andrzeja Tomczaka*, zredagowali Jerzy Dygdała i Bolesław Woszczyński, 245–8. Toruń; Warszawa: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 1992.
- Bandurka, Mieczysław. „Dziesięć lat działalności archiwów powiatowych na terenie województwa łódzkiego”. *Archeion* 35 (1961): 89–104.
- Bandurka, Mieczysław. „Ekspozycje regionalne w szkołach i ich znaczenia wychowawcze”. *Studia i Materiały Pedagogiczno-Społeczne* 22 (1973): 77–82.
- Bandurka, Mieczysław. „Prace regionalne archiwum łódzkiego oraz archiwów województwa łódzkiego (ich problematyka i realizacja)”. *Rocznik Łódzki* 30 (1981): 241–61.
- Bandurka, Mieczysław. „70 lat działalności archiwum łódzkiego w regionie”. *Rocznik Łódzki* 44 (1997): 40–5.
- Bandurka, Mieczysław. „Zagadnienie organizacji pracy archiwów powiatowych”. *Archeion* 48 (1968): 25–35.
- Bańkowski, Piotr. „Tydzień Archiwów”. *Archeion* 40 (1964): 293–4.
- Bańkowski, Piotr. „Przebieg Trzeciego Tygodnia Archiwów Państwowych”. *Archeion* 51 (1969): 226–7.
- Baranowski, Julian. „Mieczysław Bandurka (1 VI 1927–17 VI 2003)”. *Archeion* 90 (2003): 403–9.
- Barczak, Henryk. „Czterdziestolecie Polski Ludowej. VI Tydzień Archiwów Polskich. II Międzynarodowy Tydzień Archiwów”. *Archeion* 83 (1987): 231–3.
- Barczak, Henryk. „VII Tydzień Archiwów Polskich”. *Archeion* 92 (1993): 170–2.
- Bielecki, Kazimierz. *Organizacja i działalność terenowych archiwów państwowych w Polsce 1950–1970*. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 1975.
- Brychcy, Marcei. „Z doświadczeń pracy regionalnej Powiatowego Archiwum Państwowego w Świebodzinie”. *Archiwista* 7, nr 2 (1971): 11–4.
- Chajń, Leon. „Dwadzieścia pięć lat polskich archiwów państwowych”. *Archeion* 52 (1969): 9–14.
- Chajń, Leon. „Rola i zadania państwowej służby archiwalnej”. *Archeion* 56 (1971): 17–23.
- Chorążyczewski, Waldemar. „Uwagi o przedmiocie i problematyce zantropologizowanej archiwistyki”. W *Nowa archiwistyka – archiwa i archiwistyka w ponowoczesnym kontekście kulturowym*, zredagowali Waldemar Chorążyczewski, Wojciech Piasek,

- Agnieszka Rosa, 25–35. Toruńskie Konfrontacje Archiwalne 4. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2014.
- Cichoń, Jan. „Popiołek Stefan Oswald”. W *Słownik biograficzny archiwistów polskich*, zredagował Bolesław Woszczyński, 2: 147–8. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2002.
- Cichoń, Jan. „Stefan Oswald Popiołek (3 VIII 1926–5 XI 1986)”. *Archeion* 85 (1989): 327–32.
- Czajacka, Bogusława, i Elżbieta Skalińska-Dindorfowa. „Wystawa Archiwalna w Oświęcimiu z okazji XX-lecia PRL”. *Archeion* 47 (1967): 212–3.
- Czech, Stefan. „Z życia kulturalno-oświatowego archiwów opolskich”. *Archeion* 49 (1968): 188–9.
- „Dekret o archiwach z dnia 29 marca 1951 r.” *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, nr 19, poz. 149 (1951).
- „Dekret o organizacji archiwów i opiece nad archiwaliami z dnia 7 lutego 1919 r.” *Dziennik Praw Państwa Polskiego*, nr 14, poz. 182 (1919).
- Dragan, Marcin. „Wystawa dokumentów polskości Gdańsk”. *Archeion* 19–20 (1951): 509–12.
- Gerber, Rafał. „Cele i zadania służby archiwalnej w Polsce”. *Archeion* 19–20 (1951): 6–18.
- Grygier, Tadeusz. „Młodkowski Tadeusz Stanisław Marian”. W *Słownik biograficzny archiwistów polskich*, zredagowały Maria Bielińska, Irena Janosz-Biskupowa, 1: 147–8. Warszawa; Łódź: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 1988.
- Grygier, Tadeusz. „Tadeusz Młodkowski (1887–1959)”. *Archeion* 34 (1961): 261.
- Grygier, Tadeusz. „Wystawa pt. «70 lat ruchu ludowego na Warmii i Mazurach»”. *Archeion* 45 (1966): 207.
- Jakubczak, Leszek. „Archiwum Państwowe w Grudziądzu i jego udział w pracy kulturalno-oświatowej”. *Archiwista* 7, nr 3 (1971): 1–4.
- Karbowska, Maria. „Formy pracy kulturalno-oświatowej w Archiwum Państwowym w Piotrkowie Trybunalskim”. *Archeion* 38 (1962): 314.
- Kazimierski, Józef. „Wystawa archiwalna «Podlasie 1944–1969» w Siedlcach”. *Archeion* 53 (1970): 221–2.
- Kozłowski, Kazimierz. „Archiwa państwowe a małe ojczyzny”. W *Archiwa samorządowe w służbie mieszkańców i administracji publicznej. Referaty II Krajowego Symposium Archiwalnego 28–29 września 1999*, zredagowali Jarosław Poraziński, Zbigniew Pustuła, 39–53. Warszawa: Stowarzyszenie Archiwów Polskich, 1999.
- Litewka, Aleksander. „Pańków Stanisława”. W *Słownik biograficzny archiwistów polskich*, zredagował Bolesław Woszczyński, 2: 133–5. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2002.
- Litewka, Aleksander. „Stanisława Pańków (7 VI 1914–7 I 1989)”. *Archeion* 89 (1991): 246–7.
- Look, Witold. „Prace kulturalno-oświatowe Powiatowego Archiwum Państwowego w Chojnicach”. *Archiwista* 7, nr 2 (1971): 15–9.
- Makowska, Alicja. „Jacek Jedliński 31 I 1899–20 VII 1965”. *Archeion* 44 (1966) 337–9.

- Makowska, Alicja. „Jedliński Jacek”. W *Słownik biograficzny archiwistów polskich*, zredagowały Maria Bielińska, Irena Janosz-Biskupowa, 1: 89–90. Warszawa; Łódź: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 1988.
- Mamczak-Gadkowska, Irena. *Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2006.
- Mazur, Hubert. „Działalność edukacyjna archiwów w zakresie współpracy ze szkołami”. Rozprawa doktorska, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2019.
- Mazur, Hubert. „Działania oświatowe Archiwum Państwowego w Kielcach na tle aktywności innych archiwów w okresie obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego (1958–1966)”. W *W kręgu obchodów milenijnych na Kielecczyźnie (1957–1966/67). Państwo – Kościół – Nauka – Popularyzacja*, zredagowali Anita Młynarczyk-Tomczyk i Szymon Orzechowski, 341–56. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, 2017.
- Mazur, Hubert. „Od prac kulturalno-oświatowych do edukacji w archiwach. Dzieje myśli popularyzatorskiej i przegląd piśmiennictwa z lat 1930–2014”. *Archeion* 116 (2015): 244–89.
- Mazur, Hubert. „Uniwersalny monolit czy lokalna różnorodność? Od czego zależy charakter i jakość działalności edukacyjnej archiwów w teorii i praktyce?”. W *Archiwistyka uniwersalna, archiwistyka lokalna*, zredagowali Waldemar Chorążyczewski, Agnieszka Rosa, 125–45. Toruńskie Konfrontacje Archiwalne 5, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2017.
- Młodkowski, Tadeusz. „Z doświadczeń archiwisty powiatowego w zakresie badań regionalnych i prac kulturalno-oświatowych w terenie”. *Archeion* 24 (1955): 74–86.
- Ohryzko-Włodarska, Czesława. „Działalność popularyzatorska Archiwum Państwowego w Łodzi”. *Archeion* 38 (1962): 313.
- Pańków, Stanisława. *Archiwa*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1975.
- Pańków, Stanisława. „Działalność popularyzatorska archiwów państwowych w Polsce Ludowej”. *Archeion* 41 (1964): 139–48.
- Pańków, Stanisława. *Podstawowe wiadomości z zakresu nauki o archiwach*. Poznań: Ośrodek Szkolenia Archiwistów Zakładowych. Wojewódzki Zakład Doskonalenia Zawodowego, 1965.
- Pańków, Stanisława. „Wystawy archiwalne”. *Archeion* 30 (1959): 15–29.
- Piechota, Regina. „III Tydzień Archiwów Państwowych”. *Archeion* 52 (1969): 152–8.
- Piechota, Regina. „Czwarty Tydzień Archiwów”. *Archeion* 60 (1974): 397–8.
- Piechota, Regina. „Czwarty Tydzień Archiwów (9–15 maja 1973 r.)”. *Archeion* 61 (1974): 305–11.
- Piechota, Regina. „IV Tydzień Archiwów (9–15 maja 1973). Sprawozdanie z przebiegu obchodów”. *Archiwista* 9, nr 4 (1973): 10–9.
- Piwoń, Aleksander. „Prace regionalne Archiwum Państwowego w Lesznie w latach 1958–1974”. *Archiwista* 11, nr 4 (1975): 17–35.
- Piwoń, Aleksander. „Uwagi na marginesie konferencji regionalnej archiwistów terenowych w Poznaniu”. *Archiwista* 7, nr 3 (1971): 5–7.

- Popiołek, Stefan. „Rola i miejsce kierownika powiatowego archiwum państwowego w pracy regionalnej”. *Archeion* 46 (1966): 62–71.
- Powiatowe Archiwum Państwowe w Suwałkach 1955–1965. Archiwum Państwowe w Suwałkach. 63/544/0.
- Ptaśnikowa, Anna. „Tydzień Archiwów (7–14 września 1958)”. *Archeion* 30 (1959): 168–79.
- Rosa, Agnieszka. „Archiwa między historią i pamięcią. Antropologizowanie archiwistyki”. W *Archiwa – Kancelarie – Zbiory*, zredagowali Waldemar Chorążyczewski, Robert Degen i Krzysztof Syta, 2: 99–127. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2008.
- Rosa, Agnieszka. *Funkcja edukacyjna archiwów*. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2012.
- Spuścizna Stanisława Oswalda Popiołka 1945–1986. Archiwum Państwowe w Opolu. 45/3645/0.
- Spuścizna Stanisławy Pańków 1925–1983. Archiwum Narodowe w Krakowie. 29/1583/0.
- Surowiec, Hanna. „Działalność naukowa i popularyzatorska Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Siedlcach”. *Prace Konserwatorsko-Archiwalne* 1 (1980): 33–43.
- Sypko, Barbara. „Sylwetki archiwistów opolskich. Wybrane biogramy z listy (nie)obecnych”. W *Otwarty skarbiec pamięci. Studia Zespołu Archiwum Państwowego w Opolu zebrane z okazji 60-lecia powstania instytucji*, cz. 1: *Niezmiennność idei i przemiany w cyklach czasu*, zredagował Mirosław Lernart, 55–7. Opole: Archiwum Państwowe w Opolu, 2013.
- „U progu drugiego dziesięciolecia”. *Archeion* 24 (1955): 3–5.
- Walichnowski, Tadeusz. „Aktualne zadania archiwów państwowych w Polsce”. *Archeion* 55 (1977): 9–26.
- Walichnowski, Tadeusz. *Kierunki rozwoju archiwistyki polskiej*. Warszawa; Łódź: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 1979.
- Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Gdańsku 1945–2009. Archiwum Państwowe w Gdańsku. 10/280/0.
- Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Katowicach 1946–1983. Archiwum Państwowe w Katowicach. 12/48/0.
- Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Tarnobrzegu 1950–1983. Archiwum Państwowe w Kielcach Oddział w Sandomierzu. 24/460/0.